

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті піднімається питання про основні пріоритети вітчизняної освіти на початку ХХ століття. Становлення національної системи освіти, попри надзвичайно швидку зміну урядів, нарешті отримало свободу, можливість втілення в життя давньої мрії народу про створення національної системи навчання. Склалися революційні передумови розбудови національної школи, небачені для українського народу, але виплекані багатьма роками боротьби за незалежність. Їх основу склали: створення школи з українською мовою навчання, забезпечення безперервності отримання освіти для всіх верств населення, використання найновітніших досягнень західноєвропейських держав, застосування найоптимальніших методів навчання.

Ключові слова: національна школа, принципи освіти, професійно-трудове навчання, професійно-трудова школа, програми навчання, методи навчання.

В статье поднимается вопрос об основных приоритетах отечественного образования в начале ХХ столетия. Становление национальной системы образования, не смотря на быструю смену правительств, наконец получило свободу, возможность воплощения в жизнь давней мечты народа о создании национальной системы обучения. Сложилась революционные предусловия развития национальной школы, невиданные для украинского народа, но выношенные многими годами борьбы за независимость. Их основание составили: построение школы с украинским языком обучения, обеспечение непрерывности получения образования для всех слоев населения, использование новейших достижений западноевропейских государств, применение оптимальнейших методов обучения.

Ключевые слова: национальная школа, принципы образования, профессионально-трудоуое обучение, профессионально-трудова школа, программы обучения, методы обучения.

In the article there is a question about the main priorities of national education in the early twentieth century. Formation of the national education system, in spite of the rapid change of government, at last has received freedom, possibility to realize the old dream of the people about the creation of national education system. There were revolutionary preconditions of development of national school, unknown for the Ukrainian people, but they are the result of the long struggle for independence. Their reasons were the construction of schools with the Ukrainian language training, the maintenance of continuous education for all levels of population, the usage of the latest achievements of Western European states and application of the best teaching methods.

Keywords: national school, principles of education, professional - labour training, professional-labour school, program of education, teaching methods.

Постановка проблеми. Запорукою успіху соціально-економічних перетворень в Україні є оновлення освітньої системи та наближення її до європейських стандартів. Основні напрями реформування вітчизняної освіти окреслено в таких державних документах, як-от: у Державній національній програмі „Освіта” (1994), Законі України „Про освіту” (1996), Законі України „Про загальну середню освіту” (1999), „Концепції національної системи освіти” (1999), „Національній доктрині розвитку освіти” (2002), „Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки” (2006).

Однак успішна реалізація поставлених завдань є неможливою без усвідомлення здобутків і втрат, яких зазнала українська освіта в минулі часи. Адже, будуючи нову систему освіти, слід ураховувати не лише тенденції розвитку зарубіжних освітніх моделей, а й відроджувати національні історико-педагогічні традиції. А відтак дослідження здобутків минулого у сфері освіти й навчання школярів є актуальним.

Аналіз актуальних досліджень. До вивчення історичних шляхів розвитку української освіти у перші десятиліття ХХ століття у своїх дослідженнях зверталися Г. Васильович Г. – «Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.)»; Г. Єфименко – «Історичні зошити. Національна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932–1938рр.(Освіта і наука)»; Л. Березівська – «Реформа освіти у діяльності Державної Думи: дискусії навколо національної школи (1906-1917)»; О. Бистрицька – «Розвиток системи освіти

національних меншин в Україні у 1917-1939 рр.»; В. Шарпаций – Діяльність М.О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України /1927-1933 рр. Але в цих працях не згадується про внесок національних урядів в розвиток освіти в Україні, про роль окремих особистостей, які сприяли позитивним змінам в українській освіті зазначеного періоду.

Мета статті: спроба розглянути основні питання, які розв'язувати творці нової української національної системи освіти на початку ХХ століття, їх подальший вплив на історичні перетворення у системі освіти 20–30-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Освітня політика в Україні у 20-ті роки ХХ століття характеризується бурхливими змінами, спрямованістю на перебудову національної системи освіти, на пошуки новітніх методів навчання. Докорінним змінам освітньої справи 20-х років передували реформи освіти, здійснені в період, який дістав назву визвольних змагань українського народу.

Національна система освіти могла бути побудована за умови створення національної державності, перші спроби до розбудови якої здійснювались у період Центральної Ради й Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії. У цей час спостерігається чітка орієнтація на творче використання тогочасних освітніх надбань Західної Європи [3, с. 356], [13, с. 13], [1, с. 8], [10, с. 80], [23, с. 65]. Попри істотні відмінності в освітній політиці, які характеризують діяльність Генерального Секретаріату Освіти на чолі з І. Стешенком (доба Української Народної Республіки), Міністерства освіти під керівництвом М. Василенка (доба Гетьманщини), Міністерства освіти часів Директорії на чолі з І. Огієнком, можемо виділити певні спільні принципи, характерні для української освітньої політики періоду визвольних змагань українського народу: проголошення світського характеру української системи освіти, загальність, обов'язковість і безплатність початкового навчання, загальнодоступність середньої та вищої ланок освіти. Маючи предметом дослідження теорію й практику використання методів навчання у 20-ті роки ХХ століття, не можемо обійти увагою той факт, що здобутки попередніх років, попри більшовицькі гасла «докорінного зламу», не минулися безслідно.

Ідейні основи освіти в Україні започатковані Українською Центральною Радою. Було задекларовано ліквідацію багатоступеневої школи, запровадження принципів єдиної трудової школи, забезпечення права українців на освіту українською мовою. І Всеукраїнський учительський з'їзд, який відбувся 5–6 квітня 1917 року розглядав проблеми спільного навчання хлопчиків і дівчат, відділення церкви від школи, питання підпорядкування навчальних установ (вироблення єдиної структури освіти), джерела фінансування, особливості планування, функціонування позашкільних закладів тощо [4].

Для вирішення головних питань національної освіти був розроблений «План єдиної школи» спеціальною комісією Товариства шкільної освіти, яку очолював П. Холодний [23]. У «Плані єдиної школи» визначалася орієнтація України на шкільні системи передових західних держав (Данії, Швеції, Норвегії, Сполучених Штатів Америки, Швейцарії, Австрії, Німеччини), які забезпечували безперервність і загальнодоступність школи для всіх верств суспільства [23, с. 65]. Другий Всеукраїнський учительський з'їзд, який працював 10–12 серпня 1917 року, ухвалив цей план. У Секретаріаті народної освіти проводилась робота з детальної розробки «Плану єдиної школи» за окремими навчальними дисциплінами. У травні–серпні 1918 року була розроблена загальна частина «Проекту єдиної школи на Україні» [20, с. 1]. Основним принципом трудової школи проголошувалось трудове виховання [20, с. 3]. Декларувалася двоступенева, виховна, діяльна, національно-державна, побудована на науковій основі, професійна школа [19, с. 4]. Забезпечити розбудову національної школи було передбачено шляхом застосування найоптимальніших методів навчання. Для виявлення творчої самодіяльності, індивідуальності, гармонійного поєднання розумової та фізичної праці, засвоєння головних загальнолюдських і національно-культурних цінностей запроваджувались методи людиномірного й гуманітарно-культурного спрямування, котрі були зорієнтовані,

перш за все, на подолання неписьменності й на навчання рідною мовою: читання, письмо, бесіди, творчі оповідання, творчі усні й письмові роботи [19, с. 32]. У вивченні циклу математичних дисциплін використовувалися методи дедуктивної методології [19, с. 35]. Для опанування природознавства було рекомендовано застосовувати індуктивну методологію й евристично-пошукові методи [19, с. 44]. Єдиною українською школою передбачалося повне охоплення освітою всіх дітей, незалежно від соціального становища їхніх батьків. Проект такої школи передбачав поєднання навчання й виховання дітей, навчання рідною мовою, систематичне вивчення наук [15, с. 144]. Однак головним акцентом нової школи стала переорієнтація її на професійно-трудове навчання з відповідними методами. Усі чотири розділи проекту перебудови школи розкривали загальні принципи, зміст і мету нової освіти, детально з'ясовували питання про роль, місце, значення наукових знань, рідної й іноземних мов, мистецтва, релігії, фізичного виховання у формуванні особистості учня, особливості укладання програм і методів навчання. Зміст і мета реформування освіти були зумовлені загально-реформаторською діяльністю Української Центральної Ради. Проектом побудови нової школи передбачалась її максимальна наближеність і зв'язок з національною культурою й національними кадрами вчителів.

Улітку 1917 року була створена Всеукраїнська спілка вчителів. У грудні 1917 року Центральна Рада прийняла ухвалу про затвердження окремої посади вчителя української мови й літератури в усіх початкових школах для втілення на практиці можливості для українських дітей навчатися рідною мовою [7, с. 36]. Статутом Генерального Секретаріату Центральної Ради було передбачено поряд з іншими завданнями утворення Генерального Секретаріату Освіти [5, с. 260]. Він повинен був опікуватися справою народної освіти з метою зосередження у своїх руках контролю за організацією української школи на місцях, забезпечення учнів підручниками, підготовку вчителів для шкіл і створення професійних педагогічних товариств [5, с. 257]. Для здійснення цих завдань планувалось утвердити Українську Шкільну Раду. Постійний зв'язок з владою на місцях Секретаріатові мали забезпечувати спеціальні комісари з освіти [5, с. 258]. Одночасно був підписаний законопроект про передачу Генеральному Секретаріату Освіти всіх типів шкіл і освітніх установ на території країни [7, с. 10]. 14 січня 1918 року було скасовано старі посади директорів та інспекторів народних шкіл, а замість них запроваджено посади губернських і повітових комісарів народної освіти, на яких покладали завдання українізації початкової школи [9, с. 40; 9, с. 22; 14, с. 4].

II Всеукраїнський з'їзд, що працював 10–12 серпня 1917 року, визначив найголовніші завдання подальшої розбудови Єдиної трудової школи [24, с. 113]. Представники української педагогіки Я. Чепіга [25], С. Русова [21, 22], П. Холодний [23] оприлюднили своє бачення нової національної школи: запровадження обов'язкової безоплатної початкової освіти, побудованої на трудовій методиці [23, с. 81] та дидактиці, що максимально враховували традиції, особливості національної культури [21, с. 83]. Середня трудова школа мала забезпечити безперервне навчання школярів до отримання атестату [23, с. 68], незалежно від соціального статусу сім'ї. Постановою уряду 1917 року про «Організацію нової школи» передбачалось відведення належного місця національній музичній, словесній, мистецькій творчості, врахування індивідуальних здібностей учнів, широке ознайомлення з історією рідного краю. Одним з головних завдань у такій школі було забезпечення безоплатного навчання в нижчій, середній і вищій школі. Система освіти мала включати семирічну загальноосвітню школу, гімназії, технічні, сільськогосподарські школи, учительські семінарії, інститути й університети [20, с. 32]. Постанова 1917 року «Українізація школи» передбачала запровадження навчання українською мовою в початковій школі з 1 вересня 1917 року [20, с. 33]. У резолюції II Всеукраїнського учительського з'їзду визначено необхідність якнайшвидшого забезпечення єдиної професійно-трудової школи підручниками й новими навчальними програмами.

Таким чином, на основі постанов двох Всеукраїнських вчительських з'їздів і нарису плану єдиної школи був створений проект єдиної професійної освіти в Україні. Засади єдиної трудової школи, як запоруки формування національної свідомості учнів, розглядалися видатними українськими педагогами С. Русовою [22], С. Сірополком [16]. У концепції побудови національної освіти С. Русова відзначала, що освіта, школа «...об'єднує в своїх стінах дітей усіх верств народу, дає всім дітям однакову освіту й закликає всіх до праці на користь однаково потрібної та дорогої всім держави [22, с. 105]». С. Сірополко вважав, що нову школу від старої повинна відрізняти її соціальна спрямованість і культурна відповідність [16, с. 155].

Певний внесок у розробку загальноосвітніх засад і розвиток національної школи в Україні було здійснено урядом Гетьманату П. Скоропадського [16, с. 244]. Основні зусилля були спрямовані на систематизацію законодавчої бази української школи, очолюваної Міністром освіти, професором М. Василенком [18, с. 245]. Ще 6 серпня 1918 року був прийнятий «Закон про зведення до одного типу усіх різновидів нижчих початкових шкіл», підписаний П. Скоропадським, що мали працювати за Єдиним Статутом, введеним 25 травня 1874 року [11, с. 1].

Досить багато зусиль витрачав на вирішення освітніх проблем створений 13 листопада 1918 року колишніми діячами Центральної Ради новий уряд – Директорія [18, с. 217]. Міністерством освіти Директорії 12 квітня 1919 року було видано «Закон про безплатне обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку – громадян України», підписаний І. Огієнком, науково-педагогічна спадщина якого глибоко й усебічно вивчена А. Марушкевич [17, с. 312]. Введення цього закону планувалось протягом 1919–1923 років, на що потрібно було витратити по чотириста мільйонів гривень щороку [10, с. 60]. Наведені факти свідчать про розуміння надзвичайної важливості освітнього питання у країні українською елітою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті наполегливої праці перших національних урядів були не тільки створені передумови реформування старої системи освіти, а й розбудови національної освіти, україномовної школи, започаткована тенденція українізації, загальнодоступності школи для дітей України, безперервності, професіоналізації освіти й використання адекватних методів навчання. Кожен українець за цими законами міг реалізувати своє право здобувати освіту, розвивати свої здібності й обдарування.

Зусиллями перших національних урядів було задекларовано ліквідацію багатоступеневої школи. Її мала замінити двоступенева, виховна, діяльна, національно-державна, побудована на науковій основі, професійна школа з найоптимальнішими методами навчання. Основним принципом трудової школи проголошувалось трудове виховання, забезпечення права українців на освіту українською мовою. Головним акцентом нової школи стала переорієнтація її на професійно-трудове навчання з відповідними методами. Запроваджувались методи людиномірного й гуманітарно-культурного спрямування, котрі були зорієнтовані, перш за все, на подолання неписьменності й на навчання рідною мовою, методи дедуктивної та індуктивної методології, евристично-пошукові методи.

Система освіти мала забезпечити безперервне безоплатне навчання школярів до отримання атестату незалежно від соціального статусу сім'ї.

Невивченими залишаються питання про внесок у розвиток української системи освіти зазначеного періоду Наркомів освіти України Г. Гринька, М. Скрипника, О. Шумського; видатних українських педагогів цього періоду, які здійснили справжній подвиг, у надзвичайно складних умовах створюючи українську прагматичну систему освіти 20-х років та професійну школу 30-х років ХХ століття. Ці напрямки є перспективними для здійснення подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березівська Л. Реформа освіти у діяльності Державної Думи: дискусії навколо національної школи (1906-1917) / Л.Березівська // Іст. пед. альманах. – 2006. – №1. – С.4-12.

2. Бистрицька О.Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917-1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О.Б.Бистрицька. – Харків, 1998. – 18 с.
 3. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920 рр.) / Г. Васькович. – К. : Мандрівець, 1996. – 359 с.
 4. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 15/16. – Вересень.
 5. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття / Т. Гунчак – К.: Либідь, 1993. – 287 с.
 6. Єфіменко Г.Г. Історичні зошити. Національна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932–1938рр.(Освіта і наука). – К.: Інститут історії України, 2000. – 67 с.
 7. Закони й постанови Центральної Ради по освіті та законопроекти, складені секретарством освіти. – Вересень 1917 – 29 квітня 1918 року. – 196 арк. // ЦДАВОВ України. – Ф.2581, оп.1, спр.14.
 8. Законопроекти /копії/ та пояснювальні записки до них, надіслані до Ради міністрів УНР Міністерством освіти. – Т. II-й. – по нижчій і вищій початковій школі. – Грудень 1918 – 24 жовтня 1920. – 118 арк. // ЦДАВОВ України. – Ф. 2582, оп. 1, спр. 10.
 9. Законопроекти по освіті, подані до Ради Міністрів /з постановами або без них/. – Т. 1. – Грудень 1918 – 24 жовтня 1920. – 145 арк. // ЦДАВОВ України. – Ф. 2582, оп.1, спр.9.
 10. Землянська В. Етапи розвитку зарубіжної гуманітарної педагогіки / В. Землянська // Рідна школа. – 2003. – № 4. – С.78-80.
 11. Інформація департаменту загальних справ про порядок заміщення посад в міністерствах української держави, про структуру і штати Міністерства народної освіти. – 21 арк. // ЦДАВОВ України. – Ф.2201, оп.1, спр.5.
 12. Історія України / [Баран В., Войтович О., Грицак Я. та ін.]; кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – [4-е вид.] – Львів : Світ, 2003. – 520 с.
 13. Коваленко В. Педагогічні ідеї Дж. Дьюї та їх вплив на педагогічну теорію і практику в Україні (20-ті роки ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Коваленко. – Київ, 2000. – 19 с.
 14. Листування з департаментом нижчої освіти і з іншими організаціями про організацію народної освіти. – 15 листопада 1917 – 24 жовтня 1918. – 26 арк. // ЦДАВОВ України – Ф.2201, оп.1, спр.15.
 15. М. О. До єдиної школи на Україні / М.О. // Вільна укр. школа. – 1918-1919. – № 8/9. – С.143-145.
 16. Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.) : хрестоматія / [Березівська Л., Дічек Н., Пироженко Л. та ін.]; наук. ред. О. Сухомлинська. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.
 17. Марушкевич А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка / А. Марушкевич. – П.: АСМІ, 2005. – 312 с.
 18. Остафійчук В. Історія України: сучасне бачення : навч. посіб. / В. Остафійчук – К. : Знання-Прес, 2006. – 422 с.
 19. Проект Єдиної школи на Україні. – Кам'янець-Подільський : Дністер, 1919. – Кн.1 : Основна школа. – 1919 – 170 с.
 20. Проект єдиної школи на Україні та пояснюючі записки до них. – без дати. – 84 арк. // ЦДАВОВ України – Ф.2201, оп.1, спр.676.
 21. Резолюція II Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві // Вільна укр. школа. – 1917. – № 1. – С.32-34.
 22. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. / С. Русова. – К.: Либідь, 1997. – Кн.1. – 1997 – 272 с.
 23. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / С. Русова. – К.: Либідь, 1997. – Кн.2. – 1997 – 320 с.
 24. Х. П. Єдина школа / Х. П. // Вільна укр. школа. – 1917. – жовтень. – С.65-68.
 25. Хроніка // Вільна укр. школа. – 1917. – № 2. – С.113.
 26. Чепіга Я. До трудової вільної школи / Я. Чепіга // Вільна укр. школа. – 1918-1919. – № 8-9. – С.81-85.
- Шарпатий В.Г. Діяльність М.О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України /1927-1933рр./: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 „Історія України” / В.Г. Шарпатий. – Запоріжжя, 1994. – 27с.